

De Wilde Zwanen van de Amsterdamse Waterleidingduinen

Leo Schaap en Antje Ehrenburg

Inleiding

Bij het tellen van de watervogels wordt ieder jaar gelet op de komst van speciale wintergasten zoals Brilduikers, Grote Zaagbekken en Wilde Zwanen, het zijn voor de vogelaar, de krenten in de pap. De Wilde Zwaan is van alle wintergasten de meest iconische soort waar ieder jaar naar wordt uitgekeken. Deze mooie en ranke vogels zwemmen in kleine groepjes van enkele vogels of als familie in de plassen en kanalen van de Amsterdamse Waterleidingduinen.

Het is altijd mooi om Wilde Zwanen te observeren. Als je dichterbij komt, zwemmen ze graag van je af want ze willen niet opvliegen om energie te verspillen. Met hun lange rechte nekken en bijna geheel gele snavel zijn ze snel herkenbaar en het is een prachtig gezicht om te zien hoe ze statig door het water glijden. Ze blijven graag bij elkaar, zijn zeer alert, maar gaan alleen bij een forse verstoring op de vleugels. Afstand houden is het adagium bij het observeren van deze mooie vogels. Zeer bijzonder zijn de soms grote families die in de AWD verblijven. Zo was er in januari 2012 in het zuidelijke infiltratiegebied

konden verschillende kleinere families met jonge vogels herkend worden. De Wilde Zwanen houden zich vooral op in de niet toegankelijke infiltratiegebieden. Toch kan de wandelaar ze ook in andere geulen aantreffen en ook bijvoorbeeld langs het Schusterkanaal.

De telgegevens

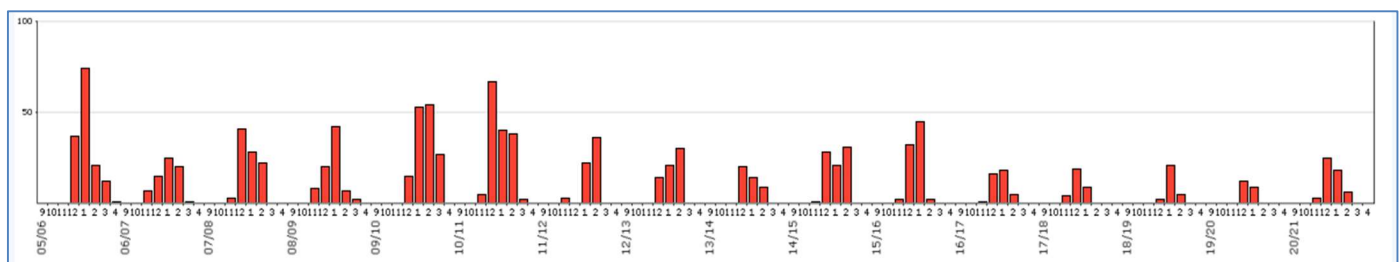
Op initiatief van de tweede auteur worden sinds 2005/6 de watervogeltellingen in de Amsterdamse Waterleidingduinen door vrijwilligers volgens de Sovon richtlijnen uitgevoerd. In het midden van de maanden september t/m april worden de vogels geteld. Onze vereniging (Vereniging voor Natuur- en Vogelbescherming Noordwijk) neemt deel aan deze tellingen. Willem Baalbergen, Jan Veeffkind, Leo Schaap, George Hageman, Jaap Deelder verdelen zich in twee groepen voor het tellen in het Infiltratiegebied Zuid. Jan Jacobs telt de watervogels van het Oosterkanaal. De andere delen van de AWD worden door vrijwilligers van de Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland geteld. Dat je voor het tellen op de fiets het duin in mag en in afgesloten gebied kan komen, is mooi meegenomen. De kwaliteit van de tellingen is goed want ze worden consequent uitgevoerd en slechts enkele tellingen in deelgebieden konden door diverse omstandigheden niet worden uitgevoerd. Het eerste seizoen 2005/06 is niet volledig geteld maar dit is voor de Wilde Zwaan van geringe betekenis. Daarnaast kwamen oude midwintertellingen ter beschikking die door Hans Vader vanaf 1985 waren verzameld en ontbrekende gegevens konden worden teruggevonden in de telverslagen van de Fitis, het verenigingsblad van de Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland.

De tellingen worden door individuele tellers in de centrale database van Sovon ingevoerd. De resultaten van de tellingen kunnen in grafieken worden gepresenteerd. Een mooi overzicht hiervan is Figuur 1 waarin per jaar het seizoenpatroon wordt weergegeven. De grafiek laat zien dat het aantal overwinterende Wilde Zwanen in de Amsterdamse Waterleidingduinen afneemt en dat de zwanen korter in de AWD verblijven. Ze komen naar de AWD soms in november maar vaker in december en vertrekken al in februari of uiterlijk in maart weer naar het noorden.

Foto 1 Familie Wilde Zwanen met 7 jongen, februari 2015.
Foto: George Hageman

een familie met 6 juveniele vogels. In februari 2015 was er zelfs een gezin met 7 jonge vogels. Het seizoen daarop, december 2015 waren wij getuige van de komst van zo'n zelfde groot gezin dat vanuit laaghangende mist met veel spektakel hun landingsplaats zocht op een rustige geul in het infiltratiegebied. Ook in de recente winter van 2021

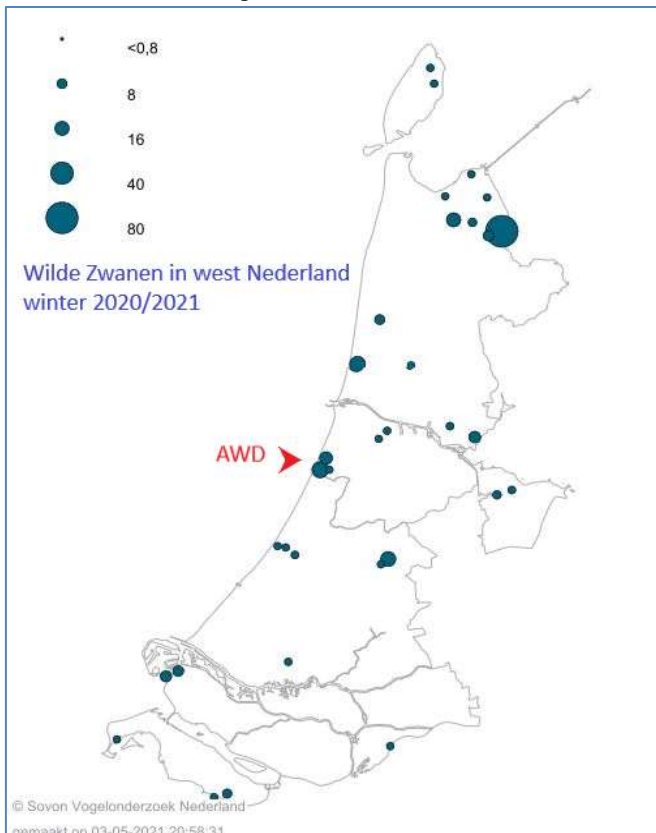
Figuur 1 Grafiek van wintertellingen van de Wilde Zwaan in de AWD, winters 2005/06 tot en met 2020/21

De dataset Wilde Zwanen maakt onderdeel uit van een grotere dataset waarin tellingen van alle winter watervogels van de Amsterdamse Waterleidingduinen zijn opgenomen. De complete dataset wordt gebruikt om de ontwikkelingen vanaf 2006 t/m 2021 te onderzoeken en te beschrijven (Schaap en Ehrenburg in prep.)

Verspreiding

De Wilde Zwaan broedt vooral in de noordelijke regionen zoals Noorwegen, Zweden en Finland. In de winter trekken ze naar het zuiden en voor een klein deel naar Nederland, dat het meest zuidwestelijke overwinteringsgebied is. Het merendeel overwintert oostelijk van ons in noordoost Duitsland en aan de Oostzee. De in Nederland verblijvende populatie Wilde Zwanen wordt in de recent verschenen Vogelatlas van Nederland (Sovon Vogelonderzoek 2018) geschat op 2000 tot 4800 exemplaren, afhankelijk van de strengheid van de winter. De meeste zwanen verblijven in het noorden van Nederland, vooral in Friesland en Groningen. De populatie groeit met 3% in het westen van Nederland en met 6% per jaar in het noorden (Hornman e.a. 2020). Dit als gevolg van de groeiende broedvogelpopulatie in met name de Scandinavische landen, Finland en Baltische staten. In de recent verschenen European Breeding Bird Atlas 2 (Keller e.a. 2020) wordt geschat dat het aantal broedparen dankzij betere bescherming sinds het jaar 2000 verdubbelde. De broedparen vestigen zich steeds verder zuidwaarts. In Rusland wordt nog op deze prachtige vogels gejaagd waardoor de verspreiding daar veel minder dicht is dan in de andere Noord-Europese landen. Ook in Nederland komt

een enkel broedgeval voor, sinds 2005, jaarlijks in het Wapserveen in ZW Drenthe (van Dijk 2013). De zogenaamde flyway populatie van het Europese vasteland wordt geschat op 137.000 exemplaren waarvan dus maar

een klein deel in Nederland verblijft. De IJslandse populatie wordt op 34.000 exemplaren geschat, zij overwinteren vooral in Groot-Brittannië en Ierland. Ter vergelijking, hoe anders is dit voor de Kleine Zwaan. Hun Europese populatie is veel kleiner, wordt geschat op 20.000 exemplaren, ze broeden hoger in het noorden in de Russische arctische gebieden en in de winter verblijven ze vooral in Nederland. De flyway populatie neemt sterk af. In Nederland verblijven 7.600 tot 11.000 exemplaren. In de AWD worden ze echter zeer zelden gezien, soms in gezelschap van Wilde Zwanen.

Eerder onderzoek

Chris van Deursen en André van Aken van de Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland hebben zich 5 jaar,

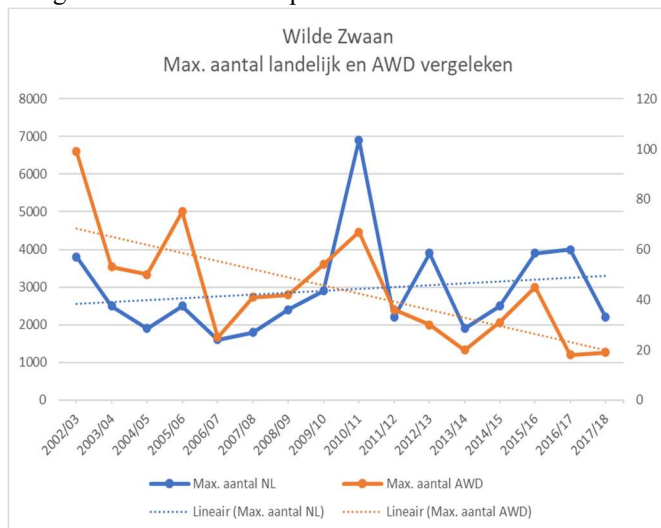
Foto 2 Wilde Zwanen op het ijs, februari 2012. Foto: George

Hornman van het jaar 2000/01 t/m 2004/05, intensief beziggehouden met het tellen en bestuderen van de Wilde Zwanen in de AWD (Van Deursen en Van Aken 2006). Hun vraag was waarom zij vooral een voorkeur hebben om in de AWD te verblijven. Dit in tegenstelling tot de, in de tijd, meer verbrokkelde aanwezigheid in Meijndel, Berkheide en het Noord-Hollands Duinreservaat. Hoewel dit laatste niet wordt gekwantificeerd was langdurig verblijf in de AWD toen zeker nog het geval. De zwanen werden in de winters lang individueel en per familie gevolgd en er is vooral gekeken naar gedrag en het foerageren. Er wordt veel achtergrondinformatie gegeven en men komt tot de conclusie dat de rust in de infiltratiegebieden, het feit dat er geen honden worden toegelaten en dat er voldoende voedsel aanwezig is, de preferente aanwezigheid in de AWD verklaren. Recente gegevens die hier behandeld worden geven reden om te twifelen of deze conclusie in de huidige tijd nog standhoudt.

Hot spot AWD?

Was het dus jarenlang zo dat de Amsterdamse Waterleidingduinen een grote aantrekkingskracht uitoefende op de Wilde Zwanen, nu lijkt dit te veranderen. Jarenlang was de AWD de belangrijkste plek aan de kust waar zij verbleven. In het Noord-Hollands Duinreservaat, Meijndel en andere kustlocaties werden er veel minder waargenomen. In 'Algemene en schaarse broedvogels van Nederland' (Bijlsma e.a. 2001) staat een kaartje met de distributie van de Wilde Zwaan over de winters 1993/94 –

1997/98 waaruit blijkt dat aan de kust in de AWD verreweg de meeste exemplaren verbleven. Laat de relatief strenge winter 2020/21 nog zien dat de AWD een belangrijke verblijfplaats is, zie Figuur 2, andere jaren daarvoor laat het Sovon portaal zien dat o.a. het Noord-Hollands Duinreservaat aan belangrijkheid wint. Bovendien laat het watervogel rapport van Sovon van 2019 (Hornman e.a.2019) zien dat de tienjarige trend van de Wilde Zwaan voor de AWD negatief is terwijl die voor het westen en noorden van Nederland positief is. In de AWD verblijven gemiddeld 35 Wilde Zwanen per jaar. Dit aantal is klein vergeleken met het nationale aantal van gemiddeld 2900 exemplaren. Voor west Nederland is

Figuur 3 Grafiek van het maximum aantal getelde Wilde Zwanen per winter in de AWD en landelijk.

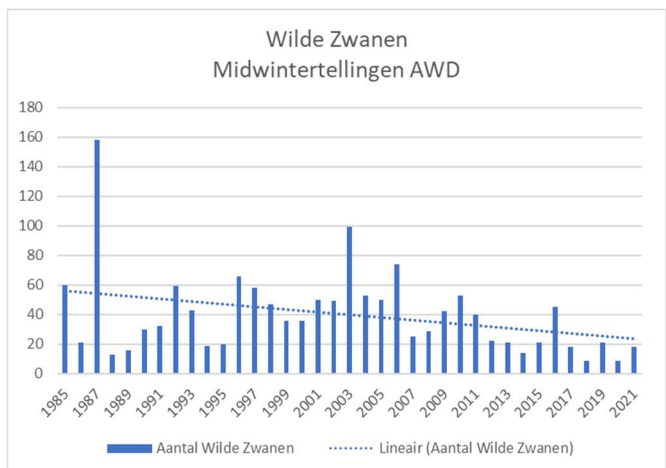
dit van belang in vergelijking met andere locaties aan de kust en het westen van Nederland. Zie hiertoe Figuur 2. De afnemende trend is goed te zien in bijgaande grafiek van Figuur 3 met het maximum aantal getelde zwanen per winterseizoen. Duidelijk is te zien dat de pieken correleren maar dat de twee trends zich anders ontwikkelen, landelijk positief maar voor de AWD duidelijk negatief. De Wilde Zwanen in de AWD zijn op hun rust gesteld. Dat is aannemelijk want hun broedgebieden zijn meestal heel afgelegen. Het is daarom niet zo verwonderlijk dat meer dan 80% in de infiltratiegebieden wordt geteld. Daar is het rustig en lopen zij de minste kans om te worden gestoord. De vraag is natuurlijk of er ook voldoende voedsel aanwezig is. Die vraag wordt gesteund door het feit dat van alle andere watervogels, minder dan 30% in diezelfde infiltratiegebieden te vinden zijn (Schaap en Ehrenburg in prep.)

Midwintertellingen

Traditiegetrouw worden midden in januari de midwintertellingen gehouden, een telling die al veel langer wordt gedaan om de watervogelstand in Nederland, en AWD, in kaart te brengen. Een aantal van deze tellingen kon worden teruggevonden in een Excel spreadsheet en in telverslagen van de Fitis waardoor een historische vergelijking vanaf 1985 mogelijk werd met de januari tellingen vanaf 2006.

Bijgaande grafiek laat het aantal Wilde Zwanen zien per midwintertelling. Het patroon is nogal grillig maar de trend van een afname is ook duidelijk. Ondanks het grillige

patroon springt 1987 er overduidelijk uit. Het is de derde strenge winter op een rij (Elfstedentochten van 1985 en

Figuur 4 Grafiek van januari tellingen Wilde Zwanen in de AWD

1986), de telperiode in 1987 viel in een strenge vriesperiode, met guur weer en veel ijs. Lag er elders in het land veel sneeuw, toen niet in het westen. Het extreme aantal watervogels in het westen van het land waaronder Wilde Zwanen is daardoor te verklaren (van Vliet 1987). De pieken in de grafiek van Figuur 4, 1987, 2003 en 2006 vallen samen met koude januari maanden. Midwintertellingen correleren dus goed met de strengheid van de winter die uitgedrukt kan worden in een getal. Als het getal van Hellmann (de Bilt) wordt gebruikt dan correleert het eerste deel van de grafiek voor 47% met dit getal en het tweede deel vanaf 2006 voor 31%. Met andere woorden, strenge winters brengen meer Wilde Zwanen naar de AWD maar het effect wordt minder. Als reden van de correlatie wordt gegeven dat de wateren van de AWD in de winter minder snel dichtvriezen omdat het water in beweging blijft. Ook in de laatste winter 2020/21 was dit het geval zij het veel minder extreem dan in 1987 en niet in januari maar in februari. Terwijl zowel de Kagerplassen als de Nieuwkoopse plassen dichtgevroren waren en er volop geschaatst kon worden, bleven de plassen in de AWD voor het grootste gedeelte open.

Discussie

Uit de tellingen in het westen en noorden van Nederland blijkt dat het aantal overwinterende Wilde Zwanen trendmatig toeneemt. In de directe omgeving, bijvoorbeeld het Noord-Hollands Natuurreservaat nemen de waarnemingen toe. De vraag is, waarom neemt het aantal in de AWD dan af? Waarom is de geliefde verblijfplaats minder favoriet geworden? Daar zijn geen directe antwoorden op te vinden maar er zijn wel overwegingen te maken.

Zachtere winters hebben invloed op influx van Wilde Zwanen in Nederland en daarvan afgeleid op het aantal in de AWD. Zo is in Figuur 3 te zien dat de pieken in de AWD die van Nederland goed volgen. De trend in de AWD neemt echter af terwijl die van Nederland toeneemt. Het gaat dus niet om een effect van de mildere winters alleen.

De voedselsituatie zou een oorzaak kunnen zijn. Wilde Zwanen leven van onderwaterplanten en grazen ook op graslanden en oogstresten. Voedselvluchten in de directe

omgeving van de kust worden echter niet waargenomen. In de AWD moeten zij het doen met wat onder water groeit en leeft. De vraag is of de behoefte van de zwanen om de rustige plassen van de infiltratiegebieden op te zoeken ook voldoende voedsel oplevert. De infiltratiegebieden achter het Schuster- en Barnaartkanaal staan bepaald niet bekend om het grote aantal foeragerende watervogels. Hoewel zij door hun langere hals beter in staat zijn om wortels te bereiken lijkt het er niet op dat infiltratiegebieden rijk aan voedsel zijn. Meer dan 70% van de andere foeragerende vogels zijn namelijk te vinden buiten deze plassen. Vanaf de start van de voorzuivering in 1974 is het water steeds schoner geworden en daardoor voedselarmer. De laatste 15 jaar lijkt dit stabiel omdat het totaal aantal watervogels in de AWD vrijwel constant blijft (Schaap en Ehrenburg in prep.) De Wilde Zwanen zouden misschien ook buiten de infiltratiegebieden willen foerageren maar worden daar gauwer gestoord door recreanten.

De toegenomen recreatiedruk zou een andere reden voor de afname kunnen zijn. De recreatiedruk is gedurende de laatste 15 jaar ongetwijfeld toegenomen en daarmee de versturende effecten van bezoekers. Dat geldt met name voor het Schusterkanaal waar zwanen graag verblijven. De oostelijke kant is openbaar en wordt door recreanten (en fotografen!) frequenter gebruikt. Ook worden er meer wandelaars in gesloten gebied aangetroffen. Of is het drukker geworden door werkzaamheden? Dat er geen honden in de AWD worden toegelaten werkt ongetwijfeld positief op het verblijf van Wilde Zwanen.

Zachte winters brengen minder Wilde Zwanen naar Nederland en daarmee naar de AWD. Daarmee is niet de gehele negatieve trend verklaard. Toegenomen recreatiedruk in combinatie met voedselschaarste zouden mede kunnen verklaren dat het aantal terugloopt en de verblijfsduur korter wordt.

Woord van dank

Dit artikel kon niet tot stand komen zonder de vrijwillige medewerking van de vele tellers van de Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland en de Vereniging voor Natuur- en Vogelbescherming Noordwijk. Een woord van dank is ook zijn plaats voor Sovon Nederland die een database van telgegevens ter beschikking stelde en Waternet die toegang

verschafte tot de maandelijkse telgegevens van het Sovon invoerportaal waardoor validatie en aanvulling met recente tellingen mogelijk werd.

Referenties

- Bijlsma R. G., Hustings F. & Camphuysen C.J., 2001. Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). CMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.
- Deursen, C. van & Aken, A. van, 2006. Verslag van 5 jaar Wilde Zwanen (*Cygnus cygnus*) tellen en waarnemen in de Amsterdamse Waterleidingduinen (AWD). Nieuwsbrief Natuuronderzoek, 16e jaargang (1).
- Dijk A.J. van, 2013. Tweede paar Wilde Zwanen, *Cygnus cygnus*, in ZW Drenthe in 2013. Drentse Vogels 27.
- Hornman M., Hustings F., Koffijberg K., van Winden E., van Els P., van Kleunen A., Sovon Ganzen- en Zwanenwerkgroep & Soldaat L., 2019. Watervogels in Nederland in 2016/2017. Sovon rapport 2019/01, Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Hornman M., Hustings F., Koffijberg K., van Winden E., van Els P., Kleefstra R., Sovon Ganzen- en Zwanenwerkgroep & Soldaat L., 2020. Watervogels in Nederland in 2017/2018. Sovon rapport 2020/01, Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Keller V., Hernando S., Vorisek P., et al., 2020. European Breeding Bird Atlas 2: Distribution, Abundance and Change. European Bird Census Council & Lynx Edicions, Barcelona.
- Sovon Vogelonderzoek Nederland, 2018. Vogelatlas van Nederland, Broedvogels, wintervogels en 40 jaar verandering. Kosmos Uitgevers, Utrecht/Antwerpen.
- Schaap L.H.J. en Ehrenburg A., in prep. Vijftien jaar winter watervogeltellingen in de Amsterdamse Waterleidingduinen. In voorbereiding.
- Vliet P.J. van, 1987. Watervogel- en roofvogeltelling januari 1987. De Fitis 22 (4): 135-141.

Foto 3. Vlucht van een partje Wilde Zwanen. Foto: Leo Schaap